

УДК 821.161.2.09

МИКОЛА ЗЕРОВ ЯК КРИТИК ПЕРЕКЛАДУ

Орислава Волошин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net*

Поєднуючи працю історика, теоретика, перекладача та критика літератури, М. Зеров визначив новий напрям розвитку літератури, головні принципи та критерії її дослідження, на які опирались літератори наступного покоління. У даній праці внесок М. Зерова як критика розглядається з погляду світового контексту, що доводить наукову новизну та високий рівень його підходу до питань розвою літератури, мови та культури, зважаючи на обставини часу та інші соціальні чинники, що визначили домінуючу роль перекладу.

Ключові слова: Микола Зеров, джерела української літератури, перекладна література.

Багата спадщина М. Зерова як критика літератури: глибокі та масштабні дослідження та систематичне висвітлення еволюції української літератури, дає можливість розглядати його теоретичні узагальнення у світлі світових наукових парадигм та належним чином оцінити теоретичний внесок критика.

Синтез наукової та практичної діяльності М. Зерова є яскравим доказом високого рівня його здобутку у всіх літературних напрямках та закликає приглянутись до вибраного ним підходу. Оскільки головну частину діяльності М. Зерова складають переклади та методичне висвітлення перекладацьких здобутків українських літераторів попереднього та сучасного йому періодів, можна припустити, що в розвитку літератури головну роль автор відводив саме аспекту перекладної літератури.

До подібного висновку приходять І. Івен-Зогар у творенні теорії полісистеми. Згідно з нею, полісистема – це модель розвитку літератури як системи, що поєднує у собі вужчі системи та враховує аспект перекладної літератури як окремої підсистеми, що має динамічний характер і залежить від соціальних норм та літературної традиції цільової культури. За даною теорією, перекладна література може виконувати первинну та вторинну функцію [8, с. 106]. За певних несприятливих умов, визначених І. Івен-Зогаром як незрілість цільової літератури, її нестабільне становище та критичний чи переломний момент у її розвитку, перекладна література набуває первинної функції та виконує домінуючу роль [8, с. 116]. М. Зеров часто виправдовує численні зауваження щодо форми та мови літературних творів станом розвитку літературної традиції, що дає можливість вважати роль перекладу домінуючою на той час. Крім цього, численні критичні праці М. Зерова у контексті перекладної літератури неодноразово доводять, що соціальний чинник – умови розвитку літератури та культури, та літературна традиція – здобутки попередніх поколінь літераторів, визначають естетичні передумови вибору твору для перекладу та методики перекладання, що, на думку теоретиків полісистеми, відбувається за умови первинної функції перекладної літератури [8, с. 108].

Історичні студії літератури були запропоновані теоретиками полісистеми для висвітлення процесу творення перекладу та його впливу на характер літературної системи. Доведено, що даний аспект був введений під впливом ідей російських формалістів пізнього періоду їхньої діяльності. І. Івен-Зогар стверджував, що науковці, відмовившись від неісторичного підходу до літератури, визнали вагомий роль історії у вивченні співвідношень між центральною та периферійною літературою для пояснення механізмів змін у літературі [8, с. 109]. Очевидно, М. Зеров мав на меті звернутись до джерел української літератури не лише щоб висвітлити динаміку змін, але й заради нового бачення визначальних літературних фактів та явищ, що вплинули на подальший розвиток літератури, серед яких чільне місце займали травестії, переробки, адаптації та імітації творів іншомовної літератури. За теорією полісистеми, такі жанри можна відносити до перекладної літератури, якщо вона займає головну позицію в формуванні норм перекладу в певній культурі. В історичних дослідженнях М. Зерова вони є основою у механізмі змін як оригінальної, так і перекладної літератури. Історик застосовує зіставний аналіз російської та української травестій, аналізує елементи російського та українського походження та доходить до висновків про відмінність функцій травестії як жанру у різних культурах, та про модифікацію функції певних формальних елементів, нововведених автором та запозичених з іншомовного зразка, які надалі стають традиційними елементами цільової культури [4, с. 13–17].

До подібних теоретичних висновків щодо норм перекладу М. Зеров доходить і в інших прикладах травестії та переробки в українській літературі у період творчості після І. Котляревського. До прикладу, творчість І. Білецького-Носенка він характеризує на основі травестії російського твору “Похищение Прозерпины” О. Котельницького під назвою “Горпинида”. М. Зеров визнає твір художньо маловартісним на основі фонетичних та лексичних недоглядів автора, та тематичних невідповідностей канві твору. Його байкарську спадщину критик подібно характеризує як переробки та переклади іншомовних авторів, стверджуючи про значну залежність його оригінальної творчості від перекладених зразків та “котляревщини” [4, с. 27]. У характеристиці творчості П. Гулака-Артемівського М. Зеров виділяє “Гараськові пісні” – переробки од Горація, серед яких він розрізняє травестії, переклади та вільні варіації на горацієвські теми. Прикметно, що головною відмінністю між зазначеними жанрами є стиль мови та особливості бурлескного тону [4, с. 28]. Таким чином М. Зеров визначає певні норми власне перекладу на той час. Прикладом надання нової функції певному літературному твору в українській літературі М. Зеров вважає переробку байки І. Красіцького “Пан та собака”. Критик стверджує, що за допомогою певних поетичних прийомів (пейзажі-вставки, широкий діалог, розлогі характеристики дійових осіб) П. Гулак-Артемівський створив соціально сатиричний твір – нову форму для української літератури [4, с. 34]. Переклад “Полтави” О. Пушкіна Є. Гребінкою критик виділяє як переклад, хоча аналізує такі риси, які, на його думку, заперечують належність переробки до жанру власне перекладу (заниження тону, заміна абстрагованих виразів образно-конкретними та часом вульгарними, художньо невідповідна оригіналові форма, а також ослаблення історичного колориту поеми через введення додаткових героїв міфічного та казкового походження і т. ін) [4, с. 38]. Незважаючи на здебільшого негативну характеристику творчості першовідкривачів Нової української літератури, ми спостерігаємо послідовний аналіз надбань авторів на основі їхніх запозичень та переробок з іншомовних літератур. Проаналізовані відхилення від оригіналь-

них творів на прикладах трагедій, переспівів та обробок показують глибокий інтерес М. Зерова до джерел літератури та домінування перекладної літератури у відповідний період, та спонукають дослідника до простеження свого роду еволюції норм перекладу в українській літературі.

М. Зеров працював у період формування нового напрямку у культурі – модернізму. Це відображалось на характері літератури, розвитку прийомів, методів та форм, які М. Зеров розмістив у відповідній площині на основі систематичного вивчення сучасної літератури, історичних джерел та світових здобутків. На відміну від праць критиків попередніх поколінь, які перебували під впливом тогочасних літературних смаків, для критики М. Зерова характерні строгість підходу у застосуванні формального методу, детальне вивчення історичних та літературних передумов виникнення твору та підвищений інтерес до зразків класичної літератури, що творять основу для теоретичних узагальнень. Окрім цього, синтез таких критеріїв дає підстави говорити про поєднання модерністичного та неокласичного методів критики у працях М. Зерова.

Теорію полісистеми вибрано для обґрунтування підходу М. Зерова до розвитку української літератури не випадково, адже в основі вона сягає своїм корінням ідей російських формалістів про системність та ієрархічну структуру літератури, її еволюцію та змінність. У пізній період діяльності російських формалістів Ю. Тинянов вводить поняття “система”, щоб з’ясувати співвідношення між інноваційним формальним елементом певного тексту та існуючою літературною традицією [6]. На його думку, сфери літературного та нелітературного світу становлять низку окремих систем. Літературна традиція – це поєднання різних систем, серед яких літературні жанри, літературні твори та інші складові, які теж мають свої підсистеми, взаємодіють між собою, визначаючи функцію певного формального елемента. Теоретики полісистеми запозичили у російських формалістів поняття “системи”, літературних “норм” та “еволюції” як постійної боротьби між різними літературними системами [8, с. 114]. Хоча перекладна література була лише одним із аспектів дослідження, було доведено, що її роль залежить від віку, стану та стабільності літературної полісистеми [8, с. 114]. Ця думка є ключовою у поглядах російських формалістів, теоретиків полісистеми та М. Зерова у їхньому визначенні ролі перекладної літератури в певний період розвитку літератури.

Ідеї формалістів у критиці безпосередньо не пов’язують із критичними працями М. Зерова та об’єднанням неокласиків. Вважається, що в період, коли школа формалістів запрацювала в російській літературі, М. Зеров не підтримував їхніх постулатів та не працював у напрямі, визначеному російськими науковцями. Про це у своїх працях він не висловлюється і не займає чітко визначеної позиції. Проте існує низка досліджень, які висвітлюють питання про вплив російських формалістів на літературні уподобання українських поетів та письменників того періоду: найвідомішими є компаративістичне дослідження В. Агеєвої “Формалізм у концепціях київських неокласиків” [1] та праця С. Матвієнко “Дискурс формалізму: український контекст” [5]. Переважає думка про ідеологічні причини неприйняття формалістичного методу, оскільки він був опозиційним до марксистської філософії того часу. Це певною мірою доводять і слова самого М. Зерова у його листуванні з І. Айзенштоком: “Формалізм неокласиків, розуміється, річ вигадана. Для мене особисто ні Белий, пережитий р. 1911-1914, ні ОПОЯЗ не заступили суто історичних, історико-літературних задач. Питання про реалістичний стиль в історично-

му викладі, шукання єдиної фізіономії доби в літературі, в науці, світогляді і вчинках (Оск. Вальцель) – для мене основні (...). А що Шкловського мені приємніше читати, ніж Коряка, а Ейхенбаум мені в двадцять разів приємніший, ніж Загул, – то це тому, що Шкловський з Ейхенбаумом будять думку, стимулюють її, витончують моє сприйняття літературного факту” [3, с. 1058]. Крім цього, у листі до З. Єфимової М. Зеров зазначає, що в літературних дослідженнях він цінує “эстетически воспринимаемый текст (формалистическая черточка)” [3, с. 1077].

Ознаки впливу теорії російських формалістів на літературну позицію М. Зерова можна простежити у двох напрямках – у його висновках щодо еволюції літератури (історико-теоретичний аспект) та методології вивчення поетичного твору (практичний аспект).

Звичайно, не можна класифікувати метод критики М. Зерова як переважно формалістичний, проте заперечувати те, що він перебував під впливом російських формалістів у підході до аналізу творів та його висновках щодо еволюції літератури не можна.

Його відстороненість від ідеології та психологізму, виокремлення власне літературних фактів у контексті певного періоду, детальний аналіз певного прийому, що його застосовували представники письменства та аналоги його застосування у інших літературних традиціях та деякі інші особливості, доводять прихильність М. Зерова до певних ідей школи та обґрунтовують звертання до певних методів дослідження літератури.

Методологічно та теоретично М. Зеров суголосний з формалістами у багатьох їхніх думках. Проте його мета звернення до джерел – це створення нової критичної думки на основі нового бачення української літератури від початку її становлення у Нову добу, увага до введення та розвитку нових форм для заповнення вакууму в літературі, за термінологією полісистеми та визначення традиційного на відміну від новаторського. Мета російських формалістів була дещо відмінною – створити окрему науку, предметом якої була б універсальна модель еволюції літератури.

У процесі аналізу творів у діахронічному розрізі критик здебільшого опирається на формальний метод: підвищений інтерес до особливостей мови та художнього оформлення матеріалу, вивчення міжтекстуальних зв'язків та їх взаємовплив на еволюцію літератури, інтерес до прийомів деканонізації та очуднення літературного твору, пріоритет форми та ін., що доводить співзвучність його ідей з поглядами російських формалістів [2]. До прикладу, початком періоду романтизму в українській літературі М. Зеров вважає з'яву твору Л. Боровиковського “Козак”. Форма та ідейне наповнення, на думку критика, є безпосереднім наслідуванням “байронівського вірша”, з яким автор переробки познайомився через російський переклад твору “Чайльд-Гарльд” Аполлона Григор'єва [4, с. 63]. Загалом, як вважає М. Зеров, знайомство з Романтизмом відбулось в українській літературі безпосередньо та через російську та польську літератури. Тобто, у першому випадку класичні зразки Романтизму були подані у формі власне перекладів (у виконанні П. Гулака-Артемівського, К. Думитрашка, М. Костомарова) та оригінальних творів, нав'язаних читанням російських та польських перекладів [4, с. 74]. Також з огляду на введення нових форм в українську літературу в період Романтизму М. Зеров наголошує, що першими зразками балади в українській літературі були переклад твору Й. В. Гете “Рибалка” та переспів твору А. Міцкевича “Пані Твардовська” (під назвою “Твардовський”), виконані П. Гулаком-Артемівським [4, с. 85]. Такий наголос на новаторських рисах перекладних літературних творів та приклади формальних елементів у аналізі безперечно доводять подібність ідей М. Зерова та сучасних йому російських формалістів.

З огляду на масштабність праці у царині історії та критики літератури М. Зерова порівнюють з англійським критиком Т. Еліотом, який стверджував про потребу створення нової критичної думки кожного покоління, зважаючи на зміну тенденцій у культурі, смаків та уподобань читачів, їх вимог до автора та тексту. М. Зеров сформував нове бачення української літератури, періодизував її здобутки відповідно до передових світових паралелей та тенденцій, у площині яких українська література постала нарівні з російською, польською та іншими культурами, і таким чином набула нового звучання для сучасних М. Зерова митців та читачів. Отже, ідея Т. Еліота про створення якісно нової критики кожного покоління виявилась на часі в українській літературі в період творчості М. Зерова. З'явилась можливість по-новому оцінити надбання та сприймати нові напрацювання [7]. Ідейну співзвучність Т. С. Еліота та М. Зерова можна також відзначити і в питанні традиції та новаторства. Англійський критик наполягає на визначенні традиційних елементів літератури з метою вирізнення та правильного поцінування нового. Такої думки дотримувався М. Зеров у рецензіях та критичних відгуках на оригінальні та перекладні твори, а завдяки історичним студіям мав можливість об'єктивно оцінювати нові надбання літератури.

Ідея Т. С. Еліота про традицію та зміщення наголосів в еволюційному русі літератури була подібною до ідеї формалістів про “остраненіє”, що у своїй суті було літературним прийомом, який відрізняв певний твір від іншого на фоні традиційних форм. Відповідно, за їхнім баченням, еволюція літератури – це історія виникнення нових літературних прийомів, та з часом їх автоматизації та канонізації. В історії української літератури М. Зеров вважає елементи іншомовних літератур прийомами очуднення (“остранення”) та, подібно до формалістів, високо цінує майстерне введення нових елементів, що підвищує художню вартість твору. Формалісти твердили про створення нового художньо вартісного у літературі, а Т. Еліот наголошував на новому розставленні акцентів, оскільки змінюються потреби та вимоги читача, що зводиться зрештою до нового бачення літератури [7]. М. Зеров як критик літератури, синтезував ці два мотиви у своїх критичних працях – розставив нові акценти у творах української літератури, модернізувавши та свого роду реабілітувавши її перед сучасниками, та створив нову методологію критики, яка б враховувала потреби сучасного читача, його рівень та вимоги до автора та твору, його інтелектуальне вдосконалення та зрештою поступ літератури та поетичного письменства.

1. Агеева В. Формалізм у концепціях київських неокласиків / Наукові записки. Т. 48. Філологічні науки / www.library.ukma.kiev.ua 2. Эйхенбаум Б. Теория “формального метода” / О литературе: Работы разных лет / Вступит. ст. и комментарии М. Чудаковой, Е. Тоддес, А. Чудакова. М., 1987. 3. Зеров М. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима; Післям. М. Москаленка. К., 2002. 4. Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка: Лекції, нариси, статті. Дрогобич, 2007. 5. Матвієнко С. Дискурс формалізму: український контекст / Матвієнко С. Дискурс українського формалізму: український контекст. Соло триває...Нові голоси: Лекція на пошану Соломії Павличко. Львів: “Літопис”, 2002. 6. Тынянов Ю. Проблемы стихотворного языка: Статьи / Вступит. ст. Н. Степанова. М., 1965. 7. Eliot T. A Collection of Critical Essays / Ed. by Hugh Kenner. Englewood Cliffs, N. J., 1962 265 p. 8. Gentzler E. Contemporary Translation Theories: 2nd edn. – Clevedon; Buffalo; Toronto; Sydney: Multilingual Matters Ltd, 2001. 232 p.

НИКОЛАЙ ЗЕРОВ КАК КРИТИК ПЕРЕВОДА**Орислава Волошин**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net*

Сочетая деятельность историка, теоретика, переводчика и критика литературы, Н.Зеров определил новое направление в развитии литературы, главные принципы и критерии ее исследования, на которые опирались литераторы последующего поколения. В данной статье вклад Н.Зерова как критика рассматривается с точки зрения мирового контекста, что доказывает научную новизну и высокий уровень его подхода к вопросу развития литературы, языка и культуры, учитывая обстоятельства времени и другие социальные факторы, которые определили доминирующую роль перевода.

Ключевые слова: Николай Зеров, источники украинской литературы, переводная литература.

MYKOLA ZEROV AS A CRITIC OF TRANSLATION**Oryslava Voloshyn**

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: perekladoznavstvo@ukr.net*

Zerov is the scholar who determined a new trend in the development of the Ukrainian literature and elaborated a new system of principles and criteria of the literature research, which served as a model for the following generations of the men of letters. The paper is an attempt to view Zerov's scholarly contribution in the general literary context of the time paying particular attention to the role of translation in the overall cultural process.

Key words: Mykola Zerov, sources of Ukrainian literature, literary translations.

Стаття надійшла до редколегії
28.04.2010 р.

Статтю прийнято до друку
25.09.2010 р.